

Fattigvården förr

Födoråd

Då en gammal bonde inte längre klarade att sköta hus och jord kunde de sätta sig ”på undantag”. Det betydde att de lämnade över gården till något av barnen och flyttade till ett rum i bostadshuset och ibland till mindre stuga på gården, undantagsstugan.

Det skrevs ett kontrakt där det stod vad de unga skulle ge de gamla varje år i form av föda, husrum, nödiga kläder och hederlig jordafärd. Detta kallades födoråd och födorådstagare.

Pigor och drängar, som kanske arbetat hela sitt liv på gården, fick ofta stanna när de blev gamla. De som på detta sätt skaffade sig födorätt kallades inhysesjon.

Att sitta på undantag innebar att för sin återstående livstid behålla brukanderätt till en mindre bostad/stuga eller ett mindre jordområde som undantogs från köparens rätt att fullt ut förfoga över den överlåtna fastigheten. Förmånstagaren behöll sin rätt även om fastigheten skulle säljas vidare.

Födorådet kunde även vara till förmån för inhysesjon, inneboende på gården som oftast inte var släkt med fastighetsägaren. Till exempel pigor och drängar.

Födan skulle vanligen intas vid den nye bondens bord. Oftast var denne en son eller måg. Undantagsvis någon utom familjen.

En välbesutten bonde kunde mot en högre köpesumma förbehålla sig ett större födoråd.

Att kanske under årtionden fullgöra leveranserna till födorådstagare kändes säkerligen betungande. Det alstrades missnöje och längtan att bördorna skulle avlyftas genom de gamles död.

År 1785 var Pehr Larsson i Överklinten trött på sin far och sin mor som köpt sig födorätt på gården i Överklinten. Han lejde soldaten Jonas att ta död på fadern och det uppdraget utfördes med ett gevärsskott. Men det stod snart klart vilka gärningsmännen var och både Pehr och Lars blev halshuggna. Tre närstående som kände till mordet fick spöstraff.

Ett undantagskontrakt från Döderhult i Småland

1880 Anders Eriksson (1811-1893) och Stina Larsdotter (1823-1885) i Stensjö i Döderhult Småland.

De önskade "en anständig vård på vår ålderdom". År 1880 skrev de ett undantagskontrakt med sin son:

Varje höst den 1 november skulle de få: 3,5 tunna råg, 0,5 tunna korn, en fots vete, två kannor ärtor, fyra tunnar potatis, sju kannor salt, 1,5 lispund sill och rengjort lin

Dessutom så skulle Anders och Stina få 1/3 av frukten i trädgården. Samt vinterfoder till en ko och två får med lamm vilket innebar 2 lass råghalm, 2 lass hö och 1 lass havrehalm.

Fyra famnar tallved, tre famnar al- och björkved skulle huggas och bäras in i undantagsstugan till föräldrarna.

Sonen skulle även gödsla, så och skörda ett stycke mark för dem samt skjutsa dem till kvarnen eller kyrkan när de så begärde.

Födörådstagarnas bostad

Förmånen av ett särskilt hus för födörådsfolket var en lyx för de mera välbesuttna. De andra fick nöja sig med något rum innanför eller bakom köket. En s.k. "införkammare" fanns ofta i äldre bondgårdar. Annars blev köskammaren ofta de gamlas tillflykt.

Ett eller ett par rum fanns ofta i gårdens ena ända och här hade födörådstagarna ofta sin bostad. Rummen hade öppen spis där de gamla fick värma sina frusna och ofta värkbrutna lemmar,

Det var kallt och dragigt men lyckligtvis så led man inte brist på ved så länge som man orkade hämta den i vedlidret.

Från sin välmakts dagar hade bonden behållit en säng, ett bord, ett par stolar, grytskåp och ett hörnsåp. Allt oftast omålat. Mera behövdes inte i födörådskammaren.

Födörådskammare (AI-genererad med ChatGPT)

Födörådstagarnas sysslor

Så länge de gamla orkade så hjälpte de den nya hemmansägaren. Tiden gick fortare på det sättet. Vintertiden inskränkte sig sysslorna till vedhuset

Hustrun hade i regel hemmets barn på sin lott. Medan utarbetet pågick och "ungmor" deltog där, hade "gammelmor" ansvaret för de små. Hon var den fasta och säkra tillgången för den nya husmodern. Säkerligen har det i de flesta fall rätt enighet och vänskap mellan de båda kvinnorna.

1923 Den 86-åriga fiskaren binder nät i undantagsstugan i Attarp (August Christian Hultgren/Östergötlands museum, färglagd)

Många fick lida

Många födörådstagare förde en bitter och tung tillvaro. Detta vare sig de vistades hos barn eller hos andra.

Bättre var det inte för de gamla som flyttade hel- eller halvårsvis mellan barnen. Detta hände vanligtvis, då bondens hemman uppdelades mellan flera barn.

Kanske den nya bonden hade svårt att reda sig. Frost och svagår, olyckor och sjukdom gjorde utkomsten bekymmersam för den vanligtvis stora familjen.

Oenighet och kyla hade lätt att smyga sig in i samvaron. De gamla var inte alltid felfria. De såg med oförståelse på nya seder hos den unga familjen och förmådde inte alltid hålla sig tysta. Det var lätt att finna fel på mat och prestationer i övrigt.

Ett par gamla makar var förtvivlade och frestades svårt av självmordstankar. Sonhustrun pinade dem med elaka ord och på alla upptänkliga vis. Inför prästen grät de gamla. Sonen hade fått hemmanet nästan gratis. Som ogift kunde ingen ha varit en bättre och omtänksammare son. Men inför sin hustru vågade han inte längre visa någon vänlighet mot sina gamla föräldrar.

En annan födörådsgubbe visade stora hårtestar, som den obarmhärtiga bonden slitit från hans huvud. Han gick i en ständig vända och vågade knappt gå ut i den gemensamma förstugan, från sin bostad i gårdens ena ända.

När en annan födörådstagare i samma trakt bad om skjuts till läkare så blev han nekad med orden

"Förmånerna är bästa medicin för sådana här!".
Många gamla fick veta att man längtade livet ur dem.

En av socknens förmögna bönder med stora hus på sitt hemman hade överlämnat jord och pengar till sin ende son. Han räknade med att egendomen även fortsättningsvis skulle räknas som gemensam. Så blev det inte. Han fick bo med sin hustru i en särskild byggnad och äta i sonens kök, men fick inte ett öre till sina behov som, snus, rökverk, kaffe m.m. Sonen menade att föräldrarna inte hade behov av annat än den direkta födan. Fadern fick genom fiske försöka skaffa sig de pengar han behövde.

Många fick en dräglig tillvaro

Enighet och samhörighet präglade ändå tillvaron för de flesta. Det är de fåtal olyckliga som faller i ögonen.

Åldrad kvinna i undantagsstuga (Normanska arkivet, färglagd)

Ibland blev de arbetsträlar

I ett fattigt hem på 1800-talet så levde tre generationer som hjälptes åt att hålla samman hemmet med enighet, arbetsvilja och inbördes samhörighet. Svårigheterna härledde sig från bondens iver att starta arbeten som överskred hans tillgångar och förmåga.

De åttiåriga föräldrarna bodde nu i ett trevligt rum på ena ändan av huset med ingång genom den för alla gemensamma förstugan.

Bonden med sin familj hade sin tillvaro i köket och en kammare invid. Barnskaran av alla åldrar var stor. Mor i huset hade nyligen avlidit.

Allt vittnade om möda och arbete för att hålla hemmet samman men ordning föreföll att fattas.

De gamla i sitt rum var långa, magra och seniga. Hustrun var klädd i en nött hemvävd bomulls-klänning av blårandig färg. Den gamlas magra skrangliga gestalt lyste igenom de tunna kläderna. Händerna var stora och slitna av arbete.

Gumman stod vid den öppna spisen och skötte om elden och mannen befann sig på den andra sidan om stolpen som uppbar den vida murkåpan. Mannen gjorde samma intryck av en sliten arbets-träl som ännu inte släppt taget.

Rummet hade den enklast möjliga möblering. En omålad säng som inte bäddats på länge och där sängkläderna hade en mörk och obestämd färg.

Invid den stora öppna spisen stod ett "grytskåp" med öppen klaff. Ett bord stod helt nära spisen, där stora vedträn brann och spred värme och ljus mot de gardinlösa fönstren. Det var redan höst, kyligt och skumt.

Arbete och umbäranden hade varit deras lott. De beklagade sig inte. Arbete hade varit och var ännu deras glädje i livet. Barnen hade alla följt i sina föräldrars spår. Vad skulle de mer begära?

Psalmboken och dagbetraktelsen spred frid och evighetshopp i deras hjärtan. De räknade sig bland de lyckliga som intet fattades.

Stig Sandström, www.lokalhistoriaskelleftea.se

Källor

Prosten K A Fellströms artiklar i Norra Västerbotten februari-mars 1976

Wikipedia

Diverse webbsidor